

Дәдебаев Ж., Бисенбаев П.,
Кәрібозов Е.

**Шыңғыс Айтматов
және ауыз әдебиеті**

Мақалада Шыңғыс Айтматов шығармаларындағы фольклорлық сарындардың қызметі жайында сөз болады. Оның «Ақ кеме», «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет», «Боранды бекет», «Жан пида» сияқты туындыларындағы ертегі, миф, аңыз-жырлардан ауысқан мотивтердің, ондағы образдардың философиялық сапаға ие болуы, дәстүрге қатысы сараланады. Авторлар уақыт туғызған күрделі мәселелерді айту үшін мұндай амал-тәсілдердің ұтымды тұстары көп екенін дәлелдей отырып, жазушының шығармашылық тәжірибесіне тоқталады. Бұл арадан, сөз жоқ, фольклорлық мұраның жазба әдебиетті нәрлендіріп отыратын заңдылықтарына тағы да көз жеткіземіз.

«Ақ кеме» повесі мен «Боранды бекет» романындағы аңыздар желісінің қыр-сырына көңіл аударған зерттеушілердің пікіріне қарағанда жазушының Бұғы Ана, мәңгірт туралы көне сарынды замана талабына орай қайта жаңғыртып, тарихы мен дәстүрінен қол үзген ұрпақтың трагедиясы ретінде көрсетуі шығармалардың идеялық мазмұнына жаңа бояу қосқан, мән-маңызын ұштай түскен. Ш. Айтматов романындағы Раймалы жыраудың кеш оянған махаббатына байланысты аңыздың түп-негізі әрі ақын, әрі композитор, әрі кең тынысты әнші Біржан салдың өміріне қатысы бар оқиғалармен астасып жатқаны, мұның өзі бас кейіпкер Едіге жанының сырын, зар шындығын ашуға қызмет ететіндігі мақала авторларының назарынан тыс қалмаған.

Түйін сөздер: фольклор, мотив, дәстүр, сарын, эпизод, оқиға, тартыс, көркемдік шешім, кейіпкер, миф, ертегі, жыр.

Dadebaev J., Bisenbaev P.,
Karibozov E.

Chinghiz Aitmatov and folklore

The article considers the function of folklore motives in Chinghiz Aitmatov's works. His works «The white steamship», «Spotted Dog Running on Seashore», «The snowstorm substation» are generated by fairy tales, their images are derived from myths, and, inheriting spiritual traditions differ in their philosophical quality. For judgment of the most difficult problems generated by time, investigating art means and methods, the authors of the article dwell on the creative experience of the writer. Among these techniques and methods are the laws of the creative development of folk heritage by written literature.

The authors of article pay attention to fact that the image of Raymaly zhyrau with his late love, put in the outline of the novel by Ch. Aitmatov, has deep bases connected with life and events of the famous poet, composer and widely popular singer Birzhan-sal, and this function of disclosure of the bitter truth of reality, a secret of soul of the hero is revealed by the central hero Edige.

Key words: folklore, motif, tradition, episode, event, antagonism, artistic solution, hero, myth, fairy tale.

Дадебаев Ж., Бисенбаев П.,
Кәрібозов Е.

Чингиз Айтматов и фольклор

В статье говорится о функции фольклорных мотивов в произведениях Чингиза Айтматова. Для осмысления сложнейших проблем, порожденных временем, исследуя художественные средства и методы, авторы статьи особо останавливаются на творческом опыте писателя. Среди этих средств и методов, безусловно, выступают закономерности творческого освоения письменной литературой фольклорного наследия.

Без внимания авторов статьи не остался тот факт, что положенный в канву романа Ч. Айтматова образ Раймалы-жырау с его поздней любовью имеет глубинные основания, связанные с жизнью известного поэта, композитора, широко популярного певца Биржан-сала, и эту функцию раскрытия горькой правды действительности, тайну души героя выполняет центральный герой Едіге.

Ключевые слова: фольклор, мотив, традиция, эпизод, событие, противоборство, художественное решение, герой, миф, сказка, жыр.

ШЫҢҒЫС АЙТМАТОВ ЖӘНЕ АУЫЗ ӘДЕБИЕТИ

Халық ауыз әдебиеті үлгілері, әсіресе, аңыз-әпсана сарындары көркем әдебиеттің даму арнасында түрлі кезеңде түрліше көрініс тауып келе жетқаны белгілі. XX ғасырда ауыз әдебиеті мен жазба әдебиет арасындағы байланыс өз дамуының шырқау биігіне көтерілді. Қай бір әдеби шығармада байырғы аңыз авторлық және объективтік идеяның негізі қызметін атқарды. Енді бір әдеби шығарманың сюжеттік өзегінде аңыз желісі мен тарихи шындық желісі қатар, егіз өріліп отырды. XX ғасыр әдебиетінде кең көрініс тапқан осы құбылыс әдебиеттану ғылымында біршама қарастырылды. Алайда бұл мәселені зерттеу мен зерделеудің бірнеше деңгейі, бірнеше саласы бар. Олардың бәрі зерттеліп болды деуге болмайды. Кей бір мәселелер әдебиеттану ғылымы үшін қай кезде де маңызды, өзекті болып келе жатқанында сөз жоқ. Сондай өзекті мәселелердің бірі – ауыз әдебиеті үлгілері мен көркем әдебиет арасындағы байланысты жазушының шығармашылық лабораториясы, жазушының шығармашылық ой өзегінің даму кезеңдері аясында зерттеу. Мәселені осы тұрғыдан қарастыру жазушы шеберлігінің, жазушының шығармашылық еңбек процесінің дара ерекшеліктерін тануға мүмкіншілік береді. Біздің мақаламызда бұл мәселе қырғыз әдебиетінің классигі, шығармашылық шеберлігі мен шығармашылық ойлау кемелдігіне әлем жұртшылығы тәнті болған Шыңғыс Айтматов творчествосы негізінде қарастырылады.

Ш. Айтматов творчествосында халық ауыз әдебиеті, әсіресе аңыздық проза үлгілері кеңінен пайдаланылып келе жатқаны ғылымға да, оқырман жұртқа да белгілі. Жазушы шығармасында халық творчествосының мұндай үлгілерінің пайдаланылу амалдары мен тәсілдері, атқаратын көркемдік қызметі түрліше, өзара және суреттелініп отырған нақты өмір құбылыстармен байланыстары да мейлінше күрделі. Бұл секілді маңызды мәселелерді арнайы және терең қарастыру Ш. Айтматовтың жазушылық өнерінің психологиясы мен шеберлігінің басты бір қырларын аңғаруға мүмкіншілік берумен қатар әлем әдебиетінің даму тенденцияларының өзекті деген бағыттарын байқауға да септігін тигізеді.

Ш. Айтматов және ауыз әдебиеті немесе ауыз әдебиеті және Шыңғыс Айтматов дегенде, ойға ең алдымен Бұғы Ана мен Найман Ана туралы аңыздық оқиға желілері оралды. Бұғы Ана

туралы миф қырғыз халқының ауыз әдебиетінің ең бір ертеден келе жатқан үлгісі болып табылады. Оның мазмұны, варианттары және тарихи-әлеуметтік сипаты туралы Н. Аристов [1], Ш. Уәлиханов[2], С. Абрамзон[3], сондай-ақ қырғыз ғалымдары Т. Баялиева[4], К. Байжигитов[5] бірқатар ойлар айтты. Қазақ оқырмандары бұл аңыз үлгісімен, негізінен, Ш. Уәлихановтың еңбектері арқылы таныс.

Ғылымда тиісті бағасын алған, халық арасында ертеден айтылып жүрген осы аңыздық проза үлгісін «Ақ кеме» повесінде пайдалана отырып, Ш. Айтматов өмір шындығын шығармашылықпен жинақтау мүмкіншілігін көркемдік-идеялық тұрғыда мүлде жаңа бір биіктен танытты. «Боранды бекет (Ғасырдан ұзақ күн)» романында жазушы әдебиеттің қазіргі дамуында халық творчествосының өлшеусіз мол көркемдік-идеялық қызмет атқаратындығын тағы көрсетті.

Ш. Айтматов творчествосын зерттеуші әдебиетшілердің бірі В. Левченко «Ақ кеме» повесінде пайдаланылған аңыздың негізінде қырғыз халқының Қарағұл мерген туралы дастанының жүйесі жатқандығына тоқталады. Сондай-ақ «Ақ кеме» повесінің негізін құрайтын бұл бұлақ-көзді Айтматовтың сыншыларының көрмей, ұмыт қалдырып я танып, таба алмай келе жатқанын баса айтқан еді[6].

Қырғыз халық творчествосында киіктен киік қоймай атып, ақыры ана киіктің киесі ұрып, асқар таудың шыңында шарасы таусылып, қозғала алмай қалған жас мерген Қарағұлдың өз әкесінің атқан оғынан өлім табуы белгілі дәрежеде «Бұғы Ана» аңызымен үндесетіндігі рас. Қырғыз халық жыры «Қожажаш» туралы да осыны айтуға болады. Алайда В. Левченконың «Ақ кеме» қайнар көзі ретінде Қарағұл мерген туралы жырды айрықша көрсетуін дұрыс деп тануға негіз жоқ. Өйткені повестегі Бұғы Ана туралы аңыздың өзі де «Қарағұл» немесе «Қожажаш» жыры секілді қырғыз халық әдебиетінің өзінше бөлек туындысы болып табылады.

«Қарағұл-ботам», «Қожажаш» эпостарын жазушының «Қош бол, Гүлсары» повесінде пайдаланғаны рас. Повестің бас қаһарманы Танабай өзінің жан досы Шораның мезгілсіз өлімін аза тұтып, аһ ұрып, қайғы жұтқанда, әйелі қобызбен мұның да, өзінің де жүйе-жүйесін босатып, сай сүйегін сырқыратып, «Қарағұл-ботам» жырын тартады. Жыр әуенінен үйірінен бір өзі ғана тірі қалған Сұр киік шері, Сұр киіктің қаһарына ұшыраған жас мерген Қарағұлдың зары, асқар шыңның ұшар басында ілініп тұрып қалған ұлын амалсыз өз қолымен атып түсірген әкенің

зары төгіледі. Танабай өз қайғысына сол жыр, сол зардан басу табады. Шора рухы алдында өзін айыпты санаған көңілмен езіле, егіле отырып бекінеді.

«Қарағұл ботам» оқиғасы қырғыз халық әдебиетінде бірнеше жанрлық үгіде баяндалады: а) эпос; ә) аңыз; б) күй аңызы, т. б. Олардың бір қатарының сюжеттік желісінде Қарағұлды әкесі аң аулап келе жатып, байқамай атып қалады. Жазушы «Қарағұл ботам» желісіндегі осы бір сюжеттік бөлім мазмұнын шығармашылықпен пайымдап, болған істің, қарағұлды әкесінің атып салуының себебін өзгертеді: а) Қарағұлды әкесі байқамай атып салады (ауыз әдебиеті үлгісінде) → ә) Қарағұлды әкесі амалының жоқтығынан атып салады. Кейінгі мотивті психологиялық тұрғыдан негіздеу үшін, жазушы Қарағұлды шыңның басына шығарып, одан қайтып түсе алмайтын жағдайға түсіреді. Ауыз әдебиеті үлгісіндегі оқиға жүйесін шығармашылық ой өзегіне сай өзгертіп пайдалану арқылы жазушы әдеби шығарманың эмоциялық мазмұнын, ұлттық сипатын, кейіпкерлер басындағы трагедиялық ахуалды барынша қоюлатып, шынайы бейнелейді.

«Қарағұл-ботам» жыры Ш. Айтматов шығармасының құрылымында түрлі қызмет атқарады. Біріншіден, жыр әуені – Танабай мен оның әйелі үшін аяулы дос, теңдесі жоқ адал жан Шораның қазасын аза тұтқан жоқтау. Екіншіден, жазушы бұл арқылы кейіпкерлерінің өз халқының тарихи өткенімен, өз ұлтының рухани тарихымен тұтасып, жалғасып жатқан тағдырын, оған тән айрықша қасиеттерді ашып береді. Соның нәтижесінде кейіпкерлердің ойлау, сезіну ерекшеліктері, психологиясының ұлттық сипаты да терең танылады. Автор осылайша өз кейіпкерінің характерін даралаудың, оның образын типтендірудің өзгеше үлгісін көрсетеді. «Қош бол, Гүлсары» шығармасының жүйесінде ақ ботасынан айырылған аруана туралы жыр әуенінің, «Боз інген зарының» атқаратын көркемдік-эстетикалық қызметі де осындай болып келеді.

«Ақ кеме» повесінде жазушы белгілі мифтік сюжетті дайын қалпында пайдаланбай, оны ғылыми ақиқаттарға сай жаңа, тың желілермен байытады. Бұл орайдағы ойдан толықтырулардың өзі де халық творчествосының заңдылықтарына мейлінше сәйкес жүзеге асырылады. Оның үстіне Ш. Айтматов шығармаларының көркемдік-идеялық жүйесінде халық творчествосы үлгілерімен қатар этнография, археология, тарих салаларындағы деректер мен материалдардың атқаратын рөлі де жоғары.

Тарих ғылымы қырғыз халқының ежелгі ата-мекені Оңтүстік Сібір, Енисей (Енесей) екендігін көрсетеді. Осы ғылыми тұжырымға сәйкес, аңыздағы Ыстық көл маңында бұғылар арасында жүрген бір ұл, бір қызды жазушы Енесай бойында көршілерінің опасыз әрі аяусыз шапқыншылығынан жойылып кеткен қырғыздардан қалған ұрпақ ретінде суреттейді. Бүкіл бір елден қалған бұл екі баланы құлама жар басынан Енесайдың тасып аққан терең суына тастауға алып келген Ақсақ кемпірдің монологын автор шығыс сюжетіне құрылған халық дастаны «Мұңлық-Зарлықтағы» кемпірдің осындай жағдайдағы ой-толғаныстарымен үндестіреді. Мұнда да Ақсақ кемпір «Мұңлық-Зарлықтағы» мыстан кемпір сияқты жазықсыз екі баланы өлімге қияр тұста едәуір ойланып-толғанады. Балаларды суға тастауға көзі қимай, тастамайын десе, қожайыны уәде еткен дүниені қимай, өз ойымен өзі арпалысады.

Бұғы Ана туралы аңыздың сюжеттік дамуында жоқ бұл секілді оқиғаларды автор халық творчествосының тегі мен түріне, мазмұны мен мәніне, көркемдік-эстетиканың заңдылықтарына сәйкес өте орайлы ойлап табады. Соған байланысты аңыз сюжетінің ойдан шығарылған (экспозиция) және басқа бөліктері бір-бірімен мейлінше етене кірігіп, өзара сіңісіп кетеді.

Ш. Айтматовтың өз шығармашылық тәжірибесінде халық ауыз әдебиеті үлгілерін игерудегі творчестволық белсенді ойлауының қарапайым, алғашқы сатысы осындай.

«Ерте қайтқан тырналар», «Теңіз жағалай жүрген тарғыл төбет» повестерінде де Ш. Айтматов халық творчествосы үлгілерінен бүгінгі өмір құбылыстарын, бүгінгі күннің мақсаттары мен мұраттарын терең де түбегейлі танытатын толып жатқан мүмкіндіктер тапқан еді. «Жан пида» («Плаха») романының поэтикасы да, негізінен, халық творчествосы дәстүрлерімен тығыз байланысты.

«Жан пида» («Плаха») романындағы Акбараның өз бөлтіріктерін іздеп, аласұруы оның жануар, жыртқыш та болса аналық сезім жетегінде әрекет еткенін аңғартады. Бостанның жас баласын алып кеткенде де, ол мұны өзінің жауыз, жыртқыш табиғатының заңдылығына сай жасамайды, аналық түйсіктің жетегіне ереді. Бар денесі, тұла бойы бөлтірігінің исін, қимылын, ойынын жоқтайды. Желінге толған сүті, тұла бойын тұтас баурап алған енелік түйсігі алданыш, жұбаныш тілейді. Акбараның Бостанның сәбиіне аналық түйсікпен иіліп, жүйе-жүйесінің бір сәт босап сала беруді осындай жайлармен байланысты. Бүгінгі өмірдің ақиқаты аясындағы осы ай-

рықша құбылыстың да түп негізі халықтың ауыз әдебиетінде жатқанында сөз жоқ. Г.Н. Потаниннің қырғыз халқының қаба руының шығуы туралы жазып алған аңызы бұған толық дәлел бола алады. Аңыз бойынша, көшкен елдің жұртында қалып қойған жас баланы қасқыр емізіп, жанын сақтап қалады. Баланы қасқырдың бауырынан айырып алған жолаушы оның атын Қаба деп қойды. Осы Қабадан саяқ ішіндегі қаба руы тараса керек[7].

Келтірілген мысалдан романдағы қасқырдың Бостанның жас баласына арнаған аналық түйсік-сезімін танытатын оқиғалардың түп төркіні тағы да халықтың ғасырлар бойы дамып, жалғасып келген бай мәдени-рухани мұрасында жатқаны анықталады. «Боранды бекет (Ғасырдан ұзақ күн)» романындағы аңыздық желілер ойдан шығарылған. Біздің білуіміз бойынша, қазақ халқының ауыз әдебиетінде «Дөненбай құсы», «Раймалы аға жыры» деген туындылар болған емес. Бұлар да жазушы қиялының нәтижесі екендігінде сөз жоқ. Солай болғанымен Ш. Айтматов бұл жерде де белгілі үлгіге сүйенеді. Мысалы, «Раймалы аға жырының» мазмұны қазақ сөз өнері мен ән өнерінің ірі тұлғасы Біржан сал өмірінің ақырғы жылдарын көзге елестетеді. Қартая бастағанда, туыстарының тыйым салуымен үйінен шықпай отырып қалған Біржан сал ауық-ауық ауыл сыртына шығып, оңашада шырқап әнге салатын болған. Әнінің әлі де бұрынғыша зор екендігіне көзі жеткенде, көңілінен қуаныш толқыны жүгіретін болса керек. Біржан салдың әнмен қоштасқысы келмеген бұл секілді әрекетін байқап қалған туыстары оны жынданды деп, ұрып-соғып байлап тастайды. Ақын сол байлаудағы қалпында көз жұмады. «Боранды бекеттегі» Раймалы-аға да дүниеден осылай өтеді.

«Раймалы-аға өз заманының әйгілі жырауы болған кісі еді. Аты жастайынан-ақ шарықтап шыққан-ды. Құдай берген өнердің арқасында, бұл өзі тамаша үш қасиеттің иесі болған жырау, әрі ақын, әрі композитор, әрі кең тынысты әнші еді ғой»[8], – деп жазады автор. Раймалы – ағаның осындай тамаша үш қасиетін ашып көрсету арқылы да жазушы өз кейіпкерінің прототипі қазақ халқының әрі ақын, әрі жырау, әрі композитор, әрі әнші перзенті Біржан сал екендігіне мегзейді. Ал енді бірде автор: «Құдайдың берген бір мінезі – Раймалы-аға қызыл-жасыл кербезденіп, сәнді киініп жүрер еді. Әсіресе, қысқа қарай бір түрлі, жазға қарай бір түрлі, көктемде бір түрлі кілең құндыз, кәмшат бөрік кигенді жаратар еді»[8], – дегенде, Раймалы-ағаның прототипі Біржан сал екендігінде еш күдік қалмайды.

Біржан сал өмірі туралы тарихтан белгілі осы оқиғаларды жазушы жаңа желімен, қарт ақын және жас әнші-ақын қыз арасындағы таңғажайып адал да құштарлы махаббат сырымен толықтырады. Соның нәтижесінде ақынның азаматтық әрі жеке басының трагедиясы барынша ауырлай түседі. Мұның өзі әрі Едіге жанының сырын, зар шындығын ашуға қызмет етеді.

Романдағы өз анасын өзі атып салған ұл немесе Дөненбай құсы туралы жазушы ойлап тапқан аңыздың да әрбір деталі фольклорға, этнографиялық фактілерге негізделеді. Тар құрсағын кеңітіп, тас емшегін жібітіп туған перзентінің өлім оғынан құлап түскен ананың басындағы ақ жаулықтың құсқа айналып, ұшып кетуін суреттеп отырғанда да жазушы халықтың дүние-жалған туралы ертедегі ұғым-түсініктерін ескерген. Адам өлгеннен кейін оның жанының басқа бір құбылысқа (жұлдыз, тас, құс және басқа жануарларға) айналатыны халық ауыз әдебиеті үлгілерінде жиі кездеседі. Ғылымда да бұл жөнінде едәуір фактілер бар. Осы тұрғыдан келгенде, роман басында разъезге келіп, бір түрлі жүйке қозғардай мұңлы көзбен өзіне үнсіз телміріп қарап қалған түлкіні көргенде, Едігенің бойы түршігіп, қайтыс болған Қазанғаптың жаны туралы ойға берілуі психологиялық тұрғыда дәлелді. Дөненбай құсы арқылы жазушы халық сана-сезімінің терең түкпірінде қалған, ұмыт бола бастаған осы ұғым-түсінікті жаңғыртып, оған үлкен көркемдік-идеялық мағына жүктейді. Аңыздың негізгі сюжеттік желісіне келетін болсақ, бұл жерде де жазушының творчестволық фантазиясы белгілі бір фольклорлық шығармадан туып, қанат жайып таралғаны анықталады: Найман Ана туралы («Дөненбай құсы») аңыздың архетипі – «Бұғы Ана»!

«Ақ кемедегі» ана – Бұғы, одан тараған ұрпақ – Момын, Оразқұл, Бала, т.б. «Боранды бекеттегі» ана – Найман ана, одан туған ұрпақ есінен айырылған түйеші (мәңгүрт). «Ақ кемеде» Ана шартты, метафоралық бейнеде, Бұғы бейнесінде суреттелсе, «Боранды бекеттегі» Ана нақты түр-тұлғасымен, шынайы ой-сезімімен көрініс табады. Алғашқы шығармада Ананың балалары нақты, реалды шындығымен бейнеленеді. Романдағы мәңгүртті тарихи шындыққа толық сәйкес тұлға дегенмен, оның образын түрліше толғап, бағалауға болады. Сондықтан мәңгүрт – әрі нақты, әрі астарлы, екіұдай мазмұнымен танылады. Екі шығармада да Ана өз перзентінің қолынан өледі. Бірінші шығармада Ананың өлімі шартты, метафоралы болса, екінші шығармада шарттылықтан нақтылық, реалдылық басым.

Автордың шығармашылық ой өзегі қу құлқынның қамын, қарақан басының пайдасын ойлаудан аспаған, адамшылықтан адасқан жанның өз ортасы үшін, қоғам үшін, адам үшін жабайы жыртықшы аңнан да қауіпті, қатерлі болатыны туралы түйінді оймен ұштасады.

«Ақ кемеде» Момын шалдың баяндауы бойынша, Бұғы Ана оқиғасы – ерте дәуірден бері келе жатқан аңыз. Баланың қабылдауында ол – белгілі бір өткен өмірдің бүгінгі күнге дейін жалғасып жатқан ақиқат шындығы. Ал нақты ғылыми ақиқат тұрғысынан келгенде, аңыздың мазмұны өмірдің реалды, шынайы оқиғаларын сипаттайды да, ондағы Ананың Бұғы бейнесінде берілуі халық творчествосына тән шарттылықтың көрінісі болып табылады. «Ақ кемедегі» поэтикасына тән басты ерекшеліктердің бірі аңыз табиғатындағы мазмұнның сипаты мен оның формасындағы шарттылықтың өзара байланысының осындай күрделілігіне орай анықталады. Бала тағдырының трагедиялық түйінінің түп төркіні оның санасында аңыз мазмұнының осы реалдылығына, шынайылығына сәйкес формасының да нақты сипатқа иеленуінде жатыр. Баланың түсінігінде айналасындағы адамдардың жиналып алып, басын балталап, денесін жіліктеп, қомағайлана асап жеп жатқаны – бұғы емес, Ана. Ал «Боранды бекеттегі» мәңгүрттің түйсіну-түсінігінде оның өз қолымен атып, жайратып салғаны – Анасы емес, жау. Аңыз бен ақиқаттың, шарттылық пен нақтылықтың қиын да күрделі үндестігі, тұтастығы жазушының көркемдік әлемінің қат-қабат, алуан қырлы жүйесінде осылай көрініс табады.

«Ақ кемедегі» Оразқұл бастаған топ бұғыны атып алып, етін жеді. Бұғыны Ана деп ұққан, соған сенген Бала мұншалық жауыздыққа шыдай алмай мерт болды. «Боранды бекеттегі» түйеші өз анасын өзі жау көріп, атып салғанда да селт етпейді. Түйеші өзінің аты Жоламан екенін де, анадан туған адамзат екенін де, Дөненбай атты әкеден туған ұл екенін де ұмытқан. Өз табиғатына тән осындай ең киелі, қасиетті ұғымдардан әлдеқалай ажырап қалып, адамдық қасиетін де жоғалтады, сөйтіп ол адам құлағы естімеген қылмыс жасайды. Оның бұл секілді жауыздығына лағнет айтатын кейіпкер шығармада жоқ. Миғұла перзентінің қолынан өлім тапқан Найман Ананың ақ жаулығы ғана құс болып аспанға ұшып, болған сұмдық туралы шырылдап-шырқырайды, бірте-бірте жыр-аңызға айналады.

Аталған шығармалардағы аңыз желісінің мұндай ақыры (соңы) – ешбір шарттылықсыз, нақты өмір шындығының өзі. Алайда бұл шын-

дықтың мазмұны біреу емес, көп. Оның тура мағынасы да, ауыспалы мағынасы да бар. Жазушы шығармаларында суреттелініп отырған өмір шындығының бұл секілді көп мағыналылығы олардың көркемдік-эстетикалық табиғатының дара және жаңа қасиетін танытады.

Ш. Айтматов творчествосында халықтың ауыз әдебиеті үлгісі өз табиғатына сай жаңа сюжеттік желілермен толысып, байып қана қоймайды, сонымен қатар олар мүлде басқа мезгілдік аядағы (бүгінгі күнгі) өмір құбылыстарымен сабақтасып, тіпті тұтасып та кетіп отырады, көр-

кем әдебиеттің поэтикалық жүйесіне тың сапа дарытады, өзі де жаңарады. Соның нәтижесінде суреткердің бүгінгі өмірдің өзекті, көкейкесті мәселелері жайында айтқан ойлары айрықша айқын парасат сәулесімен жарқыл қағып, шырқау биікке көтеріледі.

Ш. Айтматов ауыз әдебиеті үлгілерін шығармашылықпен игеруде, өмір шындығын ауыз әдебиеті үлгілерінің айрықша мазмұндағы сюжеттік элементтерімен ұштастыра суреттеуде төрткіл дүниеде теңдесі жоқ жетістіктерге жетті.

Әдебиеттер

- 1 Аристов Н. Опыт выяснения этнического состава киргиз-казаков... // Живая старина. Вып. III-IV. – СПб., 1894. – С. 439.
- 2 Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений. В пяти томах. – Том I. – Алма-Ата, 1985. – С. 43.
- 3 Абрамзон С. Киргизы и их экономические и историко-культурные связи. – Л., 1971. – С. 281-284.
- 4 Баялиева Т. Доисламские верования и их пережитки у киргизов. – Фрунзе, 1972. – С. 11-15.
- 5 Байжигитов К. Кыргыз мифтери, уламыштары жана легендалары. – Фрунзе, 1985. – Б. 60-65.
- 6 Левченко В. Чингиз Айтматов. Проблемы поэтики, жанра, стиля. – 1983. – С. 231.
- 7 Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной монголии. Вып. I. – СПб., 1883. – С. 48.
- 8 Айтматов Ш. Боранды бекет (Ғасырдан ұзақ күн). – Алматы: Жалын, 1986. – Б. 244.

References

- 1 Aristov N. Opyt vyvysneniya etnicheskogo sostava kirgiz-kazakov... // Zhivaya starina. Vyp. III-IV. – SPb., 1894. – С. 439.
- 2 Valihanov Ch.Ch. Sbranie sochineniy. V pyati tomah. – Tom I. – Alma-Ata, 1985. – S. 43.
- 3 Abramzon S. Kirgizy i ih ekonomicheskie i istoriko-kul'turnye svyazi. – L., 1971. – S. 281-284.
- 4 Bayaliev T. Doislamskie verovaniya i ih perezhitki u kirgizov. – Frunze, 1972. – S. 11-15.
- 5 Bayzhigitov K. Kyrgyz miftery, ulamyshtary zhana legendalary. – Frunze, 1985. – B. 60-65.
- 6 Levchenko V. Chingiz Aytmatov. Problemy poetiki, zhanra, stilya. – 1983. – S. 231.
- 7 Potanin G.N. Ocherki Severo-Zapadnoy mongolii. Vyp. I. – SPb., 1883. – S. 48.
- 8 Aytmatov Sh. Borandi' beket (Ghasi'rdan uzaq ku'n). – Almati': Jali'n, 1986. – B. 244.